

Bygga och bo

Bygga och bo

FATABUREN 2013

Bygga och bo

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2013

Red. Christina Westergren och Dan Waldetoft

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2013
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Bildredaktör Marie Tornehave
Omslag och grafisk form Göran Eklund och Lena Eklund
Omslagsfoto Karl Erik Granath, © Nordiska museet

Tryckt hos Elanders NRS Tryckeri, Huskvarna 2013
ISSN 0348 97 1 x
ISBN 978 91 7108 563 4

Inledning

Kan man leva utan att bo? Orden leva och bo följs ofta åt och är delvis synonyma, att bo är för de flesta en stor del av livet. Men att leva som hemlös är fullt möjligt även om hemlöshet i dagens samhälle oftast betyder misslyckande och utanförskap. Att ha ett hem är något mer än att bo. Bostaden kan vara en tältkåta rest på olika platser, en gård som gått i arv i generationer, ett rum för inneboende eller en av miljonprogrammets lägenheter. När vi säger att bostaden är ett hem fyller vi den med moraliska och estetiska värderingar – och med en särskild historia.

Runt sekelskiftet 1900 blev hemmet ett känsloladdat begrepp, ofta kopplat till familjeliv och etablerade levnadsmönster. Hemmet, både som tanke och realitet, har stått i samhällets centrum i över hundra år, och betydelsen av att ha ett hem tycks bara ha ökat. En plats att vara sig själv, ett område att styra och bestämma över, en fristad för fantasi och skapande i ett reglerat samhälle, en fast punkt i tillvaron där vi också uttrycker vår identitet. Så kan dagens hem beskrivas och tolkas. Hemmet kan också ses som en arena för ohejdad individualism eller som en pressande prestations- och konsumtionssfär med både tydliga statussym-

CHRISTINA WESTERGREN är förlagsredaktör vid Nordiska museet och redaktör för Fataburen.

DAN WALDETOFT är intendent vid Nordiska museet och redaktör för Fataburen.

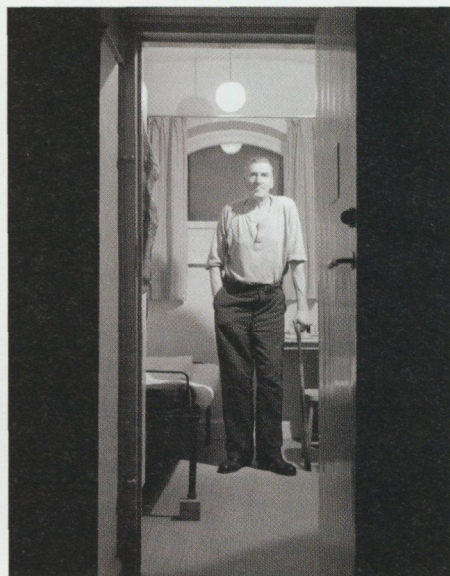
Foto Karl Erik Granath,
© Nordiska museet.

bolser och subtila men avslöjande tecken. Den fasta punkten kan också stänga in, bevara könsroller och upprätthålla maktstrukturer. Hemma är kanske inte alltid bäst, det är vad vi gör det till.

Fataburen handlar i år om både hem och bostäder, men till titeln har vi valt två verb – bygga och bo. På det sättet understry-

Nomadskolan i Gällivare 1955. Foto Karl Heinz Hernried, © Nordiska museet.

En sjöman har kommit hem. Hotell Kronoberg, ett rannsakningsfängelse som gjorts om till ungkarshotell. Foto KW Gullers, © Nordiska museet.

Mölle 1952. Foto Gunnar Lundh, © Nordiska museet.

Foto Karl Erik Granath,
© Nordiska museet.

ker vi att hemmet inte bara finns i människors liv, det är också resultat av ett aktivt handlande och skapande även om förutsättningarna är olika och ojämlika. Men kreativitet finns också där möjligheterna är mycket begränsade.

Hem och bostad är beteckningen på ett av Nordiska museets fyra profilområden, dvs. viktiga områden där museet under många år har samlat stor kunskap och mycket material. Utställningar som visar möbler och bostäder har från början varit en viktig del av museet. Den permanenta utställning i museet som i dag stått längst är just Svensk bostad, med exempel på hemmiljöer från fyra sekel. Svensk heminredning från 1870-talet och framåt visas i den betydligt färskare utställningen Möblerade

Statarlänga på Bälteberga gård
i Skåne 1937. Foto Gunnar
Lundh, © Nordiska museet.

Gamla Dofséngården i Lima
i Dalarna. Foto George Ren-
ström, © Nordiska museet.

rum. Och under år 2013 får hemmet och bostaden särskild uppmärksamhet, inte minst genom Nordiska museets utställningar och böcker med anknytning till det svenska folkhemmet, ett både kärt och omdiskuterat begrepp från en tid när det goda hemmet blev en sinnebild för landet och välfärdsstaten.

På Skansen är de levande bostadsmiljöerna en grund i förmedling av kulturhistoria och också en länk mellan två museer med en gemensam historia. I hus och gårdar finns många av Nordiska museets föremål – placerade där när museerna var ett. I dag byggs nya miljöer upp och de gamla utvecklas i en modern och fördjupad verksamhet.

Men utställningar och miljöer är bara toppen av isberget. En mycket liten del av Nordiska museets omfattande samlingar av möbler, husgeråd, tapeter och andra ting från inredningar och hemliv kan visas. Cirka en tredjedel av museets föremål kan knytas till hem och bostad. I arkivet finns nästan hur mycket kunskap som helst på området, insamlad på olika sätt och för det mesta nedskriven, men också tecknad, målad och fotograferad. I bidragen till tävlingen »Mitt hem« från 1942 beskriver skolbarn från hela landet i text och bild sin hemmiljö. I svaren på frågelistan »Mitt hem« från 1985 berättar Nordiska museets fasta meddelare om sina bostäder under olika perioder i livet. Båda materialgrupperna är exempel på mycket personliga och detaljrika skildringar, men än mer detaljerade är de hemundersökningar och hushållsinventeringar som museet gjorde i Stockholm på 1970-talet. Där dokumenterades ett antal hushåll så noggrant att till och med kaffeskedarna i besticklådan räknades. Inventeringarna genomfördes när samtidsdokumentationen vid de kulturhistoriska museerna genom nätverket Samdok var som mest framgångsrik. Arkiv från inredningsfirmor och formgivare och möbeltillverka-

re, exempelvis NK:s arkiv, är omfångsrika bidrag till den insamlade kunskapen.

Stora och små föremål, enskilda dyrgripar och hela inredningar, arkiv, hushållsinventeringar och andra dokumentationer, intervjuer och svar på frågelistor – allt ser vi som värdefulla tidsdokument. Museernas samlade kunskap kan på olika sätt hjälpa oss att förstå hur vi bor och varför. Men är vår kunskap heltäckande och representativ för Sveriges befolkning under fem sekel? Finns bostäder från alla tider, platser, samhällsklasser och grupper med i lika hög grad? Har olika vetenskapsgrenars syn på boende inverkat på undersökningar och insamling?

Självklart finns inte allt med, givetvis gör materialet inte rättvisa åt alla sidor av boendet och visst har många obsoleta kategorier som allmoge och högre stånd, socken och landskap påverkat insamling och undersökning under lång tid. Men den samlade kunskapen får ändå ses som ett stabilt bygge med många rum. Och i Fataburen tittar vi in genom några av fönstren. Författarna är i år med ett undantag knutna till Nordiska museet eller Skansen. Möbler, arkitektur och formgivning, sociala boendehierarkier på en sörmländsk herrgård, folktro och folkliga sedvänjor är några ämnen som blir belysta i boken, för det mesta med museimaterialet som utgångspunkt. Här och var har också korta betraktelser av mer personlig karaktär smugit sig in.

En samling bidrag till en tävling bland skolbarn kan representera grundligheten i museets metoder, men också rikedomen och variationen i arkivmaterialet. *Maria Maxén* presenterar det

Foto Erik Liljeroth,
© Nordiska museet.

nyss nämnda materialet från 1942 där skolbarn från hela landet berättar om sin hemmiljö. 1940-talet var det årtionde när många av folkhemmets funktionella bostäder byggdes, men det är i första hand landsbygdens mer traditionsrika bostads- och levnadsvanor som barnen beskriver mycket konkret och detaljerat i både ord och bild.

Med *Maria Perers* förflyttar vi oss raskt framåt i tiden. Bakom bostadens fasader, i ritningar och inredningsdetaljer, söker hon olika tiders tankar och ideal. En utgångspunkt är skiftet från folkhemmets statliga bostadsengagemang till dagens alltmer avreglerade och marknadsstyrda boende. Vad är det egentligen som har hänt, när hände det och varför? En hel del svar hittar hon i inredningstidningar från förr och nu.

Julita gård är Nordiska museets museiherrgård i västra Södermanland. Eftersom byggnadsbeståndet på Julita är både välbevarat och väldokumenterat kan det ge oss en god bild av i första hand 1910- och 1920-talens olika hemmiljöer, då integrerade i godsets speciella levnadsförhållanden. *Katarina Bäck Petersson* och *Gustav Olsson* guidar oss bland bostäder för herrskap och tjänstefolk.

Konturerna av en skranglig järnställning dyker upp mellan husen i mer tätbebyggda områden. *Dan Waldetoft* påminner oss om piskställningens korta men talande historia.

Under sina många år på Nordiska museet fältarbetade *Annette Rosengren* i skilda miljöer runtom i landet. Här skriver hon om familjer i en mindre tätort, där huset och heminredningen var det stora gemensamma livsprojektet vid sidan av barnen. Hon berättar också om några hemlösa kvinnor i Stockholm som hon följt. Deras drömmar, som så många andras, handlar om ett eget hem.

Förstukvistar, verandor, uterum och balkonger tillhör bosta-

den och är samtidigt utanför. Utformningen av länkarna mellan ute och inne har ett stort symbolvärde. De betyder också mycket för trivsel och trygghet och nya sätt att utvidga bostaden utvecklas ständigt. *Lena Palmqvist* tar fasta på de budskap som förmedlas via dessa halvprivata mellanrum, ofta byggda för att synas.

Varför satsade trångbodda arbetarfamiljer sina besparingar på att bygga sig en sommarstuga utanför stan, i stället för att försöka skaffa sig en större lägenhet eller en villa för permanentboende? Utifrån egna minnen och erfarenheter skriver *Lars Wäremark* om stugan som en möjlighet att med små medel utveckla den egna kompetensen och – kanske först och främst – som ett sätt att få inflytande över boendet. Det ivriga snickrandet handlade om självbestämmande och värdighet.

Hur vi fick ljus i våra hus är en viktig fråga och närmast ett eget forskningsfält. *Dan Waldetoft* återkommer med några korta glimtar från den lilla världen som antyder förändringar i den stora.

Ekonomiska medel för att manifesteras sig själva genom boendet saknades knappast hos de personer som *Johan Knutsson* skriver om. De skapade på egen hand eller med hjälp av formgivare och arkitekter hemmiljöer som på ett mycket kraftfullt sätt manifesterade deras och tidens estetiska ideal – allkonstverket.

1900-talets stilmöbler, alla kategorier, har levt sitt eget liv vid sidan av den progressiva möbelkonsten och är i det närmaste helt osynliga såväl i möbellitteraturen som i museernas samlingar. Småborgerligt och vulgärt – så har efterkrigstidens massproducerade Hauptkopior beskrivits av både möbelhistoriker och en estetiskt medveten allmänhet. I en utförlig genomgång visar *Anna Womack* att både original och kopior ingår i en svensk möbelhistoria där Nordiska museet haft stor betydelse.

Textilier har ingått i inredningen i alla tider och de har ock-

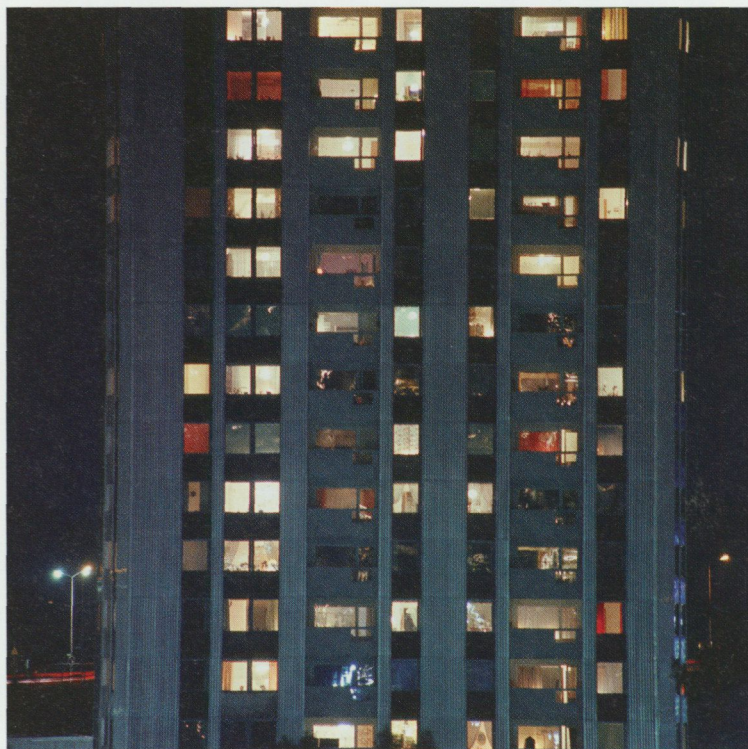

Foto Karl Erik Granath, © Nordiska museet.

så varit högt värderade. I de välbeställda allmogehemmen framställdes praktfulla textilier och för kvinnorna blev textilproduktionen ett sätt att bidra till bostadens förmögenhet. *Anna-Karin Jobs Arnberg* beskriver praktvävarnas roll i bondehemmen och även hur bl.a. Nordiska museets praktfulla vävar inspirerat en ny generation heminredare.

Sigrid Eklund Nyström rullar in en behändig liten möbel. Tevagnen, ett serveringsbord på hjul, var något av en statussym-

bol på 1940- och 1950-talen. Just därför har den också blivit en tidsmarkör som väcker många minnen.

Dockskåp speglar olika tiders ideal både när det gäller inredning och familjeliv. I Nordiska museet finns både äldre och nyare dockskåp. *Karin Dern* berättar framförallt om en kopia i miniatyr av ett hem som det såg ut i början av 1970-talet, ett modellhus med en mycket speciell historia. Genom miniatyren får vi också inblickar i det fullskaliga hemmet.

På Skansen jobbar man i dag med att levandegöra de olika miljöerna genom »verkliga«, fiktiva personer. Boktryckarbostaden är nyligen iordninggjord och visar hur ett ungt småborgerligt par bodde och arbetade på 1840-talet, en tid då de nya liberala idéerna trängde fram i det svenska samhället. *Mia Terént* är vår kunniga pedagog som berättar om Henric och Beata och om arbetet med att lyfta dem ur historien och in i deras hem på Skansen.

Taklagsöl vid husbygge kan vi ännu träffa på, men många andra metoder för att skapa välgång för huset och dess invånare är i dag ur bruk och helt bortglömda. Om alla dessa magiska skyddsriter som användes i bondesamhället skriver *Lena Kättström Höök*. Avslutningsvis får vi veta att det bästa skyddet för gården var att stå på god fot med tomten, en varelse som när han visar sig i dag är upptagen med annat än att se till våra hus.

Genom artiklarna som är våra fönster kan vi betrakta olika sidor av ett kunskapsbygge. När vi kommer till det sista fönstret drar *Marie Tornehave* ner persiennerna. Att kunna skärma av yttervärlden lagom mycket är persiennernas uppgift, liksom i vidare mening kanske också hemmets.